

Magántársaságok virtusa

Miskolcзы Ambrus:

- I. Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig;
  - II. Orpheus világában, avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei;
  - III. A virtus jegyében, avagy a széphalmi mester erény-, nyelv- és nemzetszemlélete,
- Lucidus, Bp., 2009.

Miskolcзы Ambrus a modern politikai kultúra társadalmiasulásának kezdeteit követi nyomon nem is annyira Kazinczy ürügyén – ahogy az első kötetet olvasva gyanakodnánk –, mint inkább Kazinczy szellemének formálódását vizsgálva, aprólékosan, a nyomtatottakon kívül a kéziratok, levéltári forrásokra támaszkodóan szemügyre véve az életmű fontos rétegeit. Ahogy ő maga az első kötet alcímében megjelöli: *a magyar demokratikus politikai kultúra kezdeteire* kíváncsi. Ennek a kultúrának ebben az első szakaszában az egyik legfontosabb jellegzetessége az, hogy *kifelé* zárt, *befelé* nyitott, s habár a szerző következtetései szerint minden XIX. századi – s mutatis mutandis későbbi – eszmetörténeti értékünk innen, a XVIII. század végének szellemi világából vezethető le, önmagában a kezdetek mégis mintha a visszáját mutatnák annak, amit Habermas megírt *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásában*.

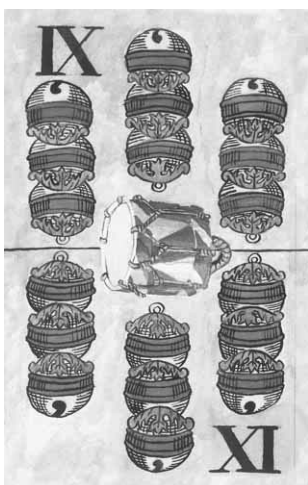
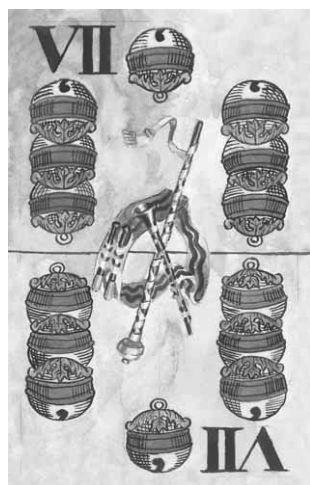
A magántársasági kultúrát, s ennek közvetlen felmenőjét, a *titkostársasági kultúrát* kutatja Miskolcзы Ambrus, nem pusztán a szabadkőművességet – amelynek a kor jelentős magyar gondolkodói és cselekvői rendszerint a részesei voltak –, s ez azért is fontos, mert itt is dokumentálható a modern magyar történelmet végigkísér(t)ő azon folyamat, amelynek során egy bizonyos jelenséget azokkal a további képződményekkel azonosítanak, amelyekről az már alakulása idején vagy a későbbiekben kézzel-lábbal igyekszik elhatárolni magát. Ez esetben ilyen a világjobbító elveken épülő igazi szabadkőművesség mellett tenyésző illuminátus, illetve a rózsakeresztes mozgalom; a szerveződések között olyan is van, amely tömény misztika, s van, amelyik még az sem: sejtetően jól jövedelmező üzlet inkább. A szabadkőművesség viszont, noha titokkultusza révén maga is felelős a körülötte gomolygó kódért, alapjait tekintve tiszta eszmeiség; első fontos hazai dokumentuma, a Draskovich János ezredes alapította páholyhoz kapcsolódó „magyarországi szabadkőműves alkotmány [...] maga a felvilágosodás” – amint azt Miskolcзы Ambrus munkája első kötetének 34. oldalán leírja. A szabadkőműves elvrendszer

és célképzet, amelynek a történész nagy figyelmet szentel, külföldi – egyetemes érvényűnek tekintett – mintákat követ, de összhangban van a hagyománnyal; megelőzve a modern nyugat-európai nacionalizmus beszüremelését és hazai térhódítását (sőt részben még a megszületését is), a történelmi örökséget követi, azt, amit fél évszázados pangás után Kemény Zsigmond elevenít majd föl. A szervezet „hungarus jellegű” volt, egybefogta a különböző etnikumokat; egyben a magyar társadalom önszerveződési kísérletének tekinthető: tagjai fölismerték, hogy a felvilágosult abszolútizmus központi eleme, a centralizáció *destabilizáló tényező* – és megpróbálták gátat vetni neki. Tévednénk viszont, ha a centralizáló hatalom és valamiféle titkos (állam)polgári forradalom folyamatos, állandó egymásnak feszülését feltételeznénk a tárgyalt jelenség kapcsán. Egyrészt azért, mert az egymást követő királyok (akik persze inkább azonosíthatók császárként) maguk is hol így, hol úgy viszonyulnak a szabadkőművességhez – leszámítva I. Ferencet, aki 1795-ben betiltja azt –, másrészt mert a titkos társaságok tagjai közül jó néhányan a (sokszor csak látszólag) ellenérdekeltek másik szférához is tartoznak, sokszor csak azért, mert annak győzelmétől remélhetik egyéni hasznukat. (II. József idején például sok hasonlóság, egyezés, párhuzam van a társaságok és a központi adminisztráció céljai között.) Egyáltalán már az is összeegyeztethetetlen (volna) a szabadkőműves páholyokat létrehozó érzülettel, hogy az ott gyülekező testvéreknek vannak személyes érdekeik, amelyek érvényesítésére olyasmire is szívesen vállalkoznak, mint társaik följelentése – vagy bárkié, aki éppen az eszükbe jut. Martinovics Ignác például, amikor még nem „összeesküvő”, csak egyszerű titkosügynök, olyan befolyásos embereket kever forradalmár hírébe, gyanúsít meg konspirációval, akiket nem is ismer, az állítólag jó ügyet ugyanis szerinte azzal lehet győzelemre vinni, ha minél több ismert emberről elhíreszteli, hogy támogatja azt. A kor és a helyzet összes ellentmondását éppen Martinovics személye jelképezi: győzelemre akarván juttatni meglehetősen kusza, alapjában társadalomjobbító elképzeléseit, évtizedekre lehetetlenné teszi azok érvényesülését: obskurus akciói végeredményben a magyar értelmiségi elit lefejezéséhez vezetnek. Szó szerint ugyan csak néhányuknak veszi fejét a bakó (Kazinczy barátai közül a kivégzettek közül nemcsak szellemi vonatkozásban, hanem etikája révén is kiemelkedik Hajnóczy József – emlékéit a poéta haláláig ápolja – és Őz Pál), ám a többiek megfélemlítve, elhallgattatva, sokan, mint Kazinczy is, hosszú börtönök után szabadulva már nem folytathatják ott, ahol az 1790-es évek elején megállt az idő. „Martinovics a titkostársasági mitológia éltetője és áldozata, áldozataival együtt [azokkal tehát, akiket beszervezett

egymásnak ellentmondó célokat követő társaságaiba, s így elvonta őket az értelmes munkától, némelyiküket pedig vérpadra is juttatta – F. T. G.]; valamennyien hordozói annak a folyamatnak, amelynek során olyan világpolitikai konjunktúra érvényesül, amely alkalmat ad arra, hogy a titok-kultusz formáságai közepette az emberben lakozó konspiratív hajlamok valamiféle paroxizmusig fejlődjenek. [...] Értelmiségi mivoltából következett, hogy igyekezett bekerülni a páholyok világába. Emellett kíváncsi természetű volt, intrikus és összeférhetetlen, ugyanakkor fecsegő, utcán is leállt ismerkedni, nőkel pedig különösen szívesen pletykált” (I., 74).

Miskolczy Ambrus roppant forrásbázisra támaszkodva igen érzékletesen mutatja föl a korszak szereplőinek többarcúságát. Figyelmét gyakran a Martinovicséhoz hasonló, kevésbé sablonos jellemek ragadják meg, de könyve első két kötetéből az is kiderül, hogy egy-egy korszakformáló alak látszólag ellentmondásos tettei vagy nyilatkozatai milyen pokoli logikával következnek az akkori politikai élet fordulataiból. Kazinczy is arcrejtő; de másként és másért: „A rejtőzködés életforma is lett. Az álarc olykor ránőtt az arcra” – tisztázza Miskolczy az előszóban (I., 11). Kazinczy azok egyike, nyilván legkövetkezetesebbike, akik szabadulásuk után s a terror csillapultával a titkostársasági kultúra fő eszmei értékeit, így a természetjogi egyenlőség elvét, a világpolgáriság és hazafiság kiegyensúlyozásával alakított nemzettudatot átmentik a *magántársasági kultúrába*, s az egész eszmerendszert azon át a liberalizmus korába. Miskolczy Ambrus egyik korábbi könyvében – *A felvilágosodás és a liberalizmus között: folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelemszita anatómiája* –, melynek e mostani a közvetlen folytatása, már határozottan letette a voksát abban a kérdésben, hogy *két korszak volt-e a felvilágosodás és a reformkor* – a liberalizmus –, vagy *egy*. Az antagonizmus hívei szerint a kettő között szellemi

sivatag volt Magyarország, a félelem csöndje uralta az életet itt is és az örökös tartományokban is; Miskolczy, a kontinuitás híve most (egyelőre) ötszáz nyomtatott oldalon át és Kazinczy rendkívül szerteágazó életművén keresztül mutatja meg, hogy a folytonosság különböző alakváltozatokban mindvégig kimutatható. A „jakobinus” perben bebörtönzött Kazinczynak, miután ismét szabad emberré vált, minden irodalmi megnyilatkozásában, minden egyes levelében az örökség közvetítése volt a célja, az adottságokhoz képest méltó módon igyekezett képviselni az elnémított eszméket. De a folytonosság nem csak a széphalmi mester életművében szemlélhető. Miskolczy, bár minden kérdésben fontosnak minősíti – ha sokszor kritikusan szemléli, egyszer-egyszer ironikus fényben látta is – könyve címszereplőjének álláspontját, sőt, eddig részletesen még nemigen vizsgált forrásokkal is alátámasztja Kazinczy központi szerepének jelentőségét: legyint a magányos zseni mítoszára. Különösen a könyv második kötetéből válik világossá, hogy szám szerint is viszonylag népes, szellemiekben gazdag, kimagasló vezetőikkel bíró elitje volt Magyarországon e korszakban a reform híveinek; közülük többeket párhuzamos életrajzok révén, Kazinczyval való kapcsolatuk elemzésével mutat be a szerző. Ezek a „párhuzamos” pályák néha szembefordulnak egymással; a négy évtizedes, rendkívül tagolt, sűrű politikai események által determinált, ellentétes szellemi irányokat követő periódusokból álló korszakot szemlélve világossá válik, hogy a kortársak egymáshoz fűződő viszonya is több, egymásnak ellentmondó szakaszból áll(hat), éppúgy, mint a mi korunk embereié. A „mellérendelt” pályaképekből kiderül, hogy Kazinczy sem lehetett teljesen elfogulatlan kortársaival; főképpen Batsányival volt személyes okokra és eltérő politikai felfogásra visszavezethető, és alacsony ítéleteivel is dokumentálható konfliktusa. A legérdekesebb talán Széchényi Ferenc portréja; megtudjuk belőle, hogy

tarthatatlan az az évszázados kép, amely szerint a gróf, a „legnagyobb magyar” apja a századforduló restaurációja idején valamiféle katolikus miszticizmusba fordult volna: valójában ugyanazt az alkotmányreformot tartotta érvényesnek, amelyet még a kalapos király alatt dolgozott ki. Széchényin és Batsányin kívül efféle portrét az erdélyi filozófusról, Sipos Pálról rajzol még Miskolczi munkája második kötetében, de a háttérben föltűnik a magyarországi arisztokrácia és közigazgatás több jelentős, bölcs vagy bátor alakja, akik három-négy évtized nagypolitikai fordulatai közepette – köztük Napóleon diadalmenete idején – mindvégig igyekeznek megtalálni a Magyarország jövője szempontjából optimális megoldást. Néhány jellemző vonásból példának okáért Ürményi József, Dessewffy József és Vay József portréja körvonalazódik a könyvet olvasva.

Miskolczi négykötetesre tervezett művének második egységében a felvilágosodás magyar szellemi önszemlékedését tehát közvetlenül a titkostársasági kultúra a szabadkőműves páholyvilág betiltását követő utóvédharcának tekinti. „Az 1790-es évek elején úgy látszott, hogy a szellemi templom mintájára felépíthető a valószínű templom: az ország” (II., 16). Kazinczy esete példázza, hogy ennek a „második menet”-nek több, ma talán kevésbé tudatosított sajátos jegye van. Ezek egyike az, hogy a magántársasági kultúra – melyben a könyvnek, levelezése révén az ország legtöbb gondolkodó főjét összekötő főszereplője egyfajta *elnöki* (nem pedig, mint terjesztették róla, diktátori) szerepet igyekezett tulajdonítani –, illetve a megszerveződő irodalmi élet, sőt, maga az irodalom is sokkal erősebben kötődik a filozófiához, mint a későbbiekben. Maga Kazinczy Rousseau, Herder és Kant (egymásnak persze [sokszor] ellentmondó) bölcsesletéből keveri ki a maga világgépét; Sipos Pállal való, Miskolczi által bőven taglalt barátságának, majd polémiájának is ez az alapja. Egy másik vonás az irodalmi élet demokratizmusa, amelyet jobban föltérképeztek és értettek a figyelésével megbízott titkosügynökök, mint azok, akik az egyes irodalmi vitákban alulmaradtak, vagy például az utókor (vö. Németh László Miskolczi által

egyébként nem említett, prekoncepció alapuló Kazinczy-értelmezésével). A harmadik: a nyelv és a jelentés szerepének fölismerése, ami értelmet ad az utókor által sokszor értetlenül, máskor szarkazmussal szemlélt nyelvújítási vitáknak. A negyedik: a nemzethez és a hazához való hűség; a nyugati, nemzeti szempontból innen, a XXI. századból nézve ezoterikusnak tetsző irodalmi művek fordítása a nemzeti nyelv pallérozása, a nemzeti szellem megszilárdítása szempontjából fontos Kazinczy számára. Szépen tükröződik ez azokban a szövevényes, e recenzióban még nagy vonalakban sem követhető fejtegetésekben, amelyekben Miskolczi a virtus korabeli magyar és európai értelmezéseit ismerteti. Azt, hogy a virtusnak – a jóra való készségektől a vakmerőségig terjedő s az ezeken belüli száz árnyalatot fedő – jelentését kifejező alkalmas magyar terminus megteremtése miért volt olyan jelentős probléma Kazinczy számára a XIX. század elején, egyként magyarázza, hogy ez a szó a társadalomépítés kulcsszava volt már a szabadkőműves korszakban is, s hogy a költő értelmezésében rokonértelmű volt az 1795-ben a katolikus iskolákban szintén betiltott Kant kategorikus imperatívuszával. A filozófia, a nyelv, az irodalom az abszolutizmus évtizedeiben, amint azt Miskolczi Ambrus részletesen és találóan kifejti: metapolitika. A nyelvújítás sem szócséplés, szócsavarás, hanem – a nemzet szempontjából – e metapolitika egyik legfontosabb területe. Kazinczy az egyike volt azoknak, akik elméletileg is értelmezni, definiálni akarták a nemzet fogalmát, mert tudták, hogy enélkül nincs nemzetépítés.

Miskolczi Ambrus már többször leírta, hogy a XIX. századi állítólagos rendi nacionalizmust ahistorikus elmeszüleménynek tartja; rendiség és az egész társadalomra kiterjedő közösségi tudat nyilvánvalóan kizárják egymást. Még abszurdabb az az egykor népszerűvé vált feltételezés, hogy Kazinczy ezt az állítólagos rendi nacionalizmust képviselte volna. A könyv második köteté – részben – lenyűgözően gazdag példatár ezeknek a föltehetően ideologikus tételeknek a cáfolatához.

Filep Tamás Gusztáv

Kedves Irodalombarát Olvasó!

Kérjük, amennyiben lehetőségei engedik, rendelkezzen adója 1%-ról a Magyar Írószövetség vagy az Arany János Alapítvány javára.

Magyar Írószövetség: 19666244-2-42

Arany János Alapítvány: 19020381-1-42

Köszönjük, hogy felajánlásával segíti munkánkat, támogatja a kortárs magyar irodalmat!